

Neft-kimya müəssisəsinin fəaliyyətində maliyyə göstəricilərindən istifadənin yaxşılaşdırılması yolları

D.Ə. Əmiraslanova

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Açar sözlər: maliyyə göstəriciləri və nəticələri, mənfəət, əmtəlik məhsul, maya dəyəri.

DOI.10.37474/0365-8554/2022-05-47-53

e-mail: dilare.amiraslanova@mail.ru

Пути совершенствования использования финансовых показателей в деятельности нефтехимических предприятий

Д.А. Амирасланова
Сумгайтский государственный университет

Ключевые слова: финансовые показатели и результаты, прибыль, товарный продукт, себестоимость.

Финансовые показатели предприятия формируются за счет объема и ассортимента товара, а также выполненной работы и оказываемых в ходе производственной деятельности услуг. В современных условиях финансовые показатели необходимы для формирования, распределения и использования отдельных денежных средств в текущей и перспективной деятельности предприятия.

Был проведен анализ финансовых показателей деятельности нефтехимического предприятия посредством использования отчетных данных. Показаны способы их улучшения.

The ways of improvement of using financial parameters in the activity of petrochemical enterprises

D.A. Amiraslanova
Sumgayit State University

Keywords: financial parameters and performance, income, market product, prime cost.

The financial parameters of an enterprise are formed due to the volume and sorts of the product, as well as the works performed and services made during the production activity. In modern conditions the financial parameters are essential for the formation, distribution and using separate funds in the current and future activity of an enterprise.

An analysis of financial parameters of activity of a petrochemical enterprise using report data has been carried out. The paper presents the ways of their improvement.

Müəssisədə nəzərdə tutulmuş istehsal-təsərrüfat planlarının yerinə yetirilməsi səviyyəsinin təmin edilməsi yekun olaraq maliyyə nəticələrinə, istehsalın maliyyə vəsaitləri ilə təminatına müsbət təsir göstərir və əksinə, istehsal və satış planlarının yerinə yetirilməsində geriliklər məhsulun maya dəyərinin artmasına, satış həcmi və gəlirin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmaqla yanaşı maliyyə göstəricilərinə də mənfi təsir edir.

Qeyd etdiyimiz səbəblərdən maliyyə göstəricilərinin daima öyrənilməsi, onların yaxşılaşdırılması üzrə ehtiyatların müəyyən edilməsi, maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsi müasir dövrdə müəssisələrin idarəetmə sisteminin vacib vəzifələrindəndir.

Elmi-nəzəri, hesabat məlumatlarından istifadə etməklə neft-kimya müəssisəsinin fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərinin təhlilini apararaq, onların yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi tələb olunur:

- müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə göstəriciləri və onların təhlilinin informasiya təminatı, əsas vəzifə və istiqamətləri üzrə nəzəri-metodoloji məsələlərin öyrənilməsi;

- neft-kimya müəssisəsinin istehsal-təsərrüfat xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onun maliyyə göstəricilərinin təhlili və müvafiq ehtiyatların aşkar edilməsi.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin göstəriciləri

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində mənfəətin əldə edilməsi müəssisənin bilavasitə məqsədidir. Mənfəət müəssisənin gələcək fəaliyyəti və mövcudluğu üçün təminat yaradır, çünki onun müxtəlif ehtiyat fondları şəklində yığılması

əmtələrin bazarda satışı ilə əlaqədar risklərin nəticələrinin aradan qaldırılmasına kömək edir.

Müəssisələr bazarda nisbətən xüsusiləşmiş məhsul istehsalçıları kimi çıxış edir, məhsulun qiymətini müəyyən edərək onu istehlakçılara satır və pul mədaxilə əldə edirlər. Lakin sonuncu, hələ mənfəət deyildir. Maliyyə nəticəsini müəyyən etməkdən ötrü həmin pulu istehsal və satış üçün çəkilmiş xərclərlə, yəni maya dəyərlə müqayisə etmək lazımdır.

Əgər mədaxilə maya dəyərindən çox olarsa maliyyə nəticəsi mənfəətin əldə olunduğunu təsdiq edir. Müəssisə həmişə mənfəət əldə etmək vəzifəsini qarşısına qoysa da, heç də həmişə buna nail olmur. Əgər mədaxilə maya dəyərində bərabərdirsə, onda yalnız məhsulun istehsalı və satışı ilə əlaqədar olan xərcləri ödənilir. Əgər xərclər mədaxildən çox olarsa müəssisə mənfəətə maliyyə göstəricisinə – zərəmə malik olur. Bu isə müəssisənin maliyyə vəziyyətini gərginləşdirir, hətta uzun dövr davam edərsə onu müflisləşməyə gətirib çıxara bilər [1].

Müəssisə üçün mənfəət daha çox əlavə dəyər əldə etmək imkanı verən sahələrin maliyyələşdirilməsi üçün marağ (stimul) yaradan göstəricidir. İqtisadi kateqoriya kimi mənfəət aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- müəssisənin fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən iqtisadi səmərəni xarakterizə edir;
- müəssisənin maliyyə resurslarının əsas elementidir;
- müxtəlif səviyyəli büdcələrin formalaşması mənbəyidir.

Mənfəətlə yanaşı zərər də müəyyən rol oynayır. O, maliyyə vəsaitlərindən istifadə istiqamətlərində, məhsulun istehsalı və satışında müəssisənin səhv və xətalarnı üzə çıxarır.

Hər bir müəssisədə mənfəətin kəmiyyətinə, iqtisadi məzmununa və funksional təyinatına görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən dörd göstərici formalaşır. Bütün hesablamalar bazasını müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə göstəricisi olan balans mənfəəti təşkil edir. Vergitutma məqsədləri üçün xüsusi göstərici – ümumi mənfəət göstəricisidir, bunun əsasında isə vergitutulan və vergitutulmayan mənfəət göstəriciləri hesablanır. Vergilər və büdcəyə digər ödənişlər həyata keçirildikdən sonra balans mənfəətinin müəssisənin sərəncamında qalan hissəsi xalis mənfəət adlanır. Bu, müəssisənin fəaliyyətinin son maliyyə nəticəsinə əks etdirir.

Balans mənfəəti üç əsas elementi əhatə edir: məhsulun satışı, işlərin görülməsi, xidmət göstə-

rilməsindən əldə edilən mənfəət (zərər); əsas vəsaitlərin satışı, onların sıradan çıxması, müəssisənin digər əmlakının satılmasından əldə edilən mənfəət (zərər), qeyri-satış əməliyyatları hesabına maliyyə nəticələri [2].

Qeyri-satış əməliyyatlarından əldə edilən maliyyə nəticələri müəssisənin əsas fəaliyyətinə aid olmayan və müəssisə məhsulunun, əsas vəsaitlərinin, sair əmlakın satışı, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar olmayan müxtəlif xarakterli əməliyyatlar üzrə mənfəətdir (zərəddir). Satışdankənar mənfəətin (zərərin) tərkibinə alınmış və ödənilmiş cərimələrin, penyalarnın, əlavələrin və digər sanksiya növlərinin qalığı, eləcə də aşağıdakı gəlirlər daxildir:

- ötən illərə aid olan, lakin hesab abidində aşkar edilməmiş mənfəət;
- malların yenidən qiymətləndirilməsindən gəlirlər;
- ötən illərdə silinmiş debitor borclarının ödənilməsi hesabına daxil olmuş məbləğ;
- valyuta hesabları və xarici valyuta əməliyyatları üzrə müsbət məzənnə fərqləri;
- müəssisənin hesablarında olan pul vəsaitlərinə görə alınmış faizlər.

Buraya həmçinin başqa müəssisələrin nizamnamə kapitalında payçı kimi iştirakına görə əldə edilən gəlir də daxildir. Bu gəlir təsisçilərdən əvvəlcədən müəyyən olunmuş ölçüdə və ya səhmlər üzrə dividendlər şəklində alınır. Qiymətli kağızlar üzrə gəlirlərə istiqrazlar və qısamüddətli xəzinə öhdəlikləri üzrə faizlər daxildir. Müəssisənin səhmdar kəmiyyətlərin qiymətli kağızları üzrə gəlir götürmək hüququ var, lakin həmin qiymətli kağızlar onlar üzrə ödənişlərin rəsmi elan olunmuş tarixdən azı 30 gün əvvəl alınmalıdır.

Dövlətin qiymətli kağızlar üzrə gəlirlərin götürülməsi hüququ və qaydası onların buraxılması və yerləşdirilməsi şərtləri ilə müəyyən edilir. Borc vəsaitləri üzrə müəssisə kreditör və borc alan arasındakı müqavilə şərtlərinə görə gəlir götürür.

Ümumilikdə mənfəətin kəmiyyətinə bir çox amillər təsir edir. Bunlar daxili və xarici amillərə bölünür. Daxili amillərə istehsal (ekstensiv və intensiv) və istehsaldan kənar amillər daxildir. Xarici amillər isə təbii şəraiti, qiymətin tənzimlənməsini, tarifləri, faiz vergi dərəcələrini və s. əhatə edir.

Beləliklə, mənfəət müəssisənin fəaliyyətinin ümumi göstəricisidir. Bu göstərici müəyyən bir dövr (ay, rüb, il) ərzində müəssisədə mövcud olan əmək, material, maliyyə resursları, əsas vəsait obyektləri, torpaqlar, digər maddi və qeyri-maddi eh-

tiyatlardan nə dərəcədə səmərəli istifadə olunmasını xarakterizə edir. Mənfəət əmək kollektivinin izafi əməyilə yaradılan xalis gəlirin reallaşdırılan hissəsidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mənfəətin çoxaldılması əmək adamlarının maddi cəhətdən maraqlandırılması prinsipini pozmadan, maddi və maliyyə ehtiyatlarından daha da səmərəli, qənaətlə istifadə olunmasını tələb edir.

Müəssisə mənfəətlə işlədikdə və rentabellik səviyyəsi artdıqda onun dövrü vəsaiti, xüsusilə də pul vəsaiti çoxalır. Belə olduqda müəssisə malsatan və podratçılara, büdcə və sosial sığorta orqanlarına, fəhlə və qulluqçulara, elektrik enerjisi, su, buxar, rabitə, təmir və i.a. xidmətlər üçün müxtəlif müəssisə və təşkilatlara, banklara, təsisçilərə, törəmə müəssisələrə, yuxarı orqanlara və digər kreditörlərə olan borclarını vaxtında və tam məbləğdə ödəmək iqtidarında olur ki, bu da onun normal iş fəaliyyətini təmin edir.

Mənfəətin əsas hissəsini məhsulun (iş və xidmətlərin) reallaşdırılmasından alınan mənfəət təşkil edir. Müasir məhsul, iş və xidmətlərin satış qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənmiş və bazarın tələb və təklifinin fəaliyyət dairəsindən asılı olaraq formalaşır. Ona görə də məhsulun keyfiyyətinə xələf gətirmədən onun maya dəyərini aşağı salınması, mənfəətin çoxaldılması üçün başlıca ehtiyat mənbəyidir. Satış qiymətlərindən fərqli olaraq, məhsulun maya dəyəri göstəriciləri müəssisə tərəfindən idarə olunan göstəricilər sırasına daxildir. Qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi məhsulun, iş və xidmətlərin keyfiyyətini aşağı salmadan, azad bazar rəqabəti şəraitində aşağı keyfiyyətdə məhsul, iş və onların maya dəyərini aşağı salınmasında müəssisələrin maddi marağı və məsuliyyətini artırır. Ona görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsulun qiymətinin aşağı həddi həmişə istehsalçının nəzarəti altında olur. İstehsal müəssisələri bu həddi müntəzəm olaraq mühafizə edib, qorumağa çalışır. Başqa sözlə desək, istehsalçılar qiymətin maya dəyərlə müəssisənin mənfəətinin cəmindən yuxarı olması üçün daha çox cəhd göstərir. Lakin qiymət və maya dəyəri göstəricilərindən yalnız maya dəyəri göstəriciləri müəssisə tərəfindən idarə edildiyinə görə, o, istehsal edilən məhsulların, görülən iş və xidmətlərin maya dəyərini aşağı salmaq üçün daha səylə çalışır.

Qeyd edilənlərdən aydın olur ki, istehsal müəssisələrində mənfəətin çoxaldılması, nəinki onların əmək kollektivlərinin, eyni zamanda dövlətin, onlarla qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisə, idarə və təşkilatların, habelə, ölkə əhalisinin maddi marağını təmin edən iqtisadi, siyasi və təşkilati məsələlər-

dən biridir. Buna görə də mülkiyyət formasından və təbəqiliyindən asılı olmayaraq, hər bir müəssisədə mənfəət və ondan istifadə göstəricilərini təhlil etməklə, mənfəətin çoxaldılması və ondan istifadənin yaxşılaşdırılmasını təmin edən təsərrüfatdaxili ehtiyatların aşkara çıxarılması və səfərbər edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisə səviyyəsində mənfəətin formalaşması və ondan istifadənin təhlili qarşısında duran əsas vəzifələr isə bunlardır: mənfəət üzrə planın yerinə yetirilməsini və onun dinamikasını, mənfəət üzrə planın reallığı və gərginliyini, satışdan alınan mənfəətə və balans mənfəətinə müxtəlif amillərin təsirini təyin etmək; yaxın gələcəkdə mənfəətin çoxaldılmasını təmin edən təsərrüfatdaxili ehtiyatları aşkar etmək; mənfəətin çoxaldılmasını təmin edən təsərrüfatdaxili ehtiyatlardan istifadənin ən səmərəli yollarını axtarıb tapmaq; balans mənfəətində istifadə göstəricilərini öyrənmək; müəssisənin inkişaf meyillərini nəzərə almaqla mənfəət göstəricilərini proqnozlaşdırmaq; müəssisənin perspektiv iqtisadi və sosial inkişafını nəzərə almaqla mənfəətdən daha da səmərəli istifadəni təmin edən tövsiyələr və əməli təkliflər hazırlamaq [3].

Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərinin təhlili

Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərinin təhlili zamanı, müəssisənin maliyyə, mühasibat və statistik hesabat məlumatlarından istifadə edilir. Onlara aiddir: müəssisənin balansı (forma № 1); maliyyə nəticələri və onların istifadəsi haqqında hesabat (forma № 2); müəssisə balansına əlavə (forma № 5).

Göstərilən hesabat formaları ilə yanaşı müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin əsas göstəriciləri haqqında hesabatdan (forma 1-maliyyə), sənaye müəssisələrində əmtəə məhsullarının maya dəyəri və onun maliyyə nəticələri haqqında hesabatdan (forma № 7), müəssisənin (təşkilatın) məhsul (iş, xidmət) istehsalına sərf olunan xərclər haqqında hesabatdan (forma № 5), 80 №-li "Mənfəət və zərərlər" və 81 №-li "Mənfəətin istifadəsi" hesabları üzrə uçot registrlərindən (15 №-li jurnal-orfərdən), müəssisənin iqtisadi və sosial inkişaf planından, mənfəətin formalaşmasına dair biznes planından, mənfəətin proqnozlaşdırılmasına dair hesablamalardan, təftiş aktları və onların müzakirəsi üzrə qərarlardan, məhkəmə və arbitraj orqanlarının qərarlarından, auditor yoxlamaları, vergi müfəttişlikləri və digər dövlət orqanları tərəfindən aparılan yoxlamalara dair materiallardan, müəssisələrdə yaradılan təftiş komissiyası tərəfin-

dən aparılan müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təftişinə dair materiallardan, təsisçilərin iddialarından, müxtəlif normativ sənədlərdən və müəssisənin kommersiya sirri, dövlət sirri olmayan digər informasiya mənbələrinə də istifadə edilir.

Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin faydalılığı və onun davam etdirilməsinin məqsəduyğunluğu mənfəətliliklə qiymətləndirilir. Balans mənfəəti müəssisənin iqtisadi və sosial inkişafının, investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin, cari məsrəflərin və maliyyə qoyuluşlarının optimal variantlarının qəbul edilməsi və həyata keçirilməsinin başlıca maliyyələşdirmə mənbəyidir. Müasir şəraitdə balans mənfəəti maliyyə sabitliyinin, müəssisənin, dövlətin və əhalinin gəlirlərinin çoxaldılması üçün maliyyə bazası hesab olunur. Reallaşdırılmayan mənfəəti də özündə əks etdirən əmtəəlik məhsul buraxılışı üzrə mənfəətdən fərqli olaraq balans mənfəəti təsərrüfat dövrüyyəsində istifadə edilən vəsait mənbəyini xarakterizə edir. Bu səbəbdən də iqtisadi idarəetmə işləri yaxşı qurulan müəssisələrdə mənfəət üzrə, xüsusilə də balans mənfəəti üzrə planın yerinə yetirilməsi və onun dinamika təqvim ilinin əvvəlindən başlayaraq artan rəqəmlərlə təhlil edilir. Uzun bir dövr ərzində mənfəətin artım tempinin sabitliyi barədə dürüst nəticə çıxartmaq üçün təhlil işində istifadə olunan göstəricilərin müqayisəliliyini təmin etmək, başqa sözlə desək, istehsal amillərinin (istehsalın həcmi və ahəngdarlığı, elmi-texniki və təşkilati-texniki təchizat, məhsul çeşidləri və keyfiyyəti və i.a.), kommersiya və maliyyə amillərinin xüsusilə də qiymətlərin və əməyin ödənilməsi səviyyəsinin dəyişməsi amillərinin, eləcə də digər obyektiv və subyektiv amillərin təsirini hesablamaq tələb olunur.

Bazar münasibətləri dərinləşdikcə müəssisələrdə istifadə olunan səhmlərdən, istiqrazlardan, əmanət sertifikatlarından, veksellərdən gəlir və xərclər artır. Təhlil zamanı qiymətli kağızların hər bir növü üzrə dividend normasını (faizlə) onun nominal dəyərindən nominal dəyərini çıxmaqla, illik gəlir məbləği təyin edilir. İllik gəlir məbləğini amortizasiyalaşan illərin sayına vurmaqla bütün il ərzində qiymətli kağızların bu və ya digər növü üzrə gəlir məbləği hesablanır [4].

Qiymətli kağızların hər bir növü üzrə alış (kurs) dəyərindən nominal dəyəri çıxmaqla amortizasiyalaşan fərq hesablanır. Bu fərqi amortizasiya dövrünün il hesabı ilə miqdarına vurmaqla bütün dövr üçün amortizasiya məbləği təyin edilir. Təhlil əhatə etdiyi dövr, yaxud hesabat ilinə aid

qiymətli kağızlar üzrə gəlir məbləğindən amortizasiya məbləğini çıxmaqla xalis gəlir məbləği hesablanır.

Belə təhlildə qiymətli kağızların hər bir növü üzrə nominal dəyərini, alış (kurs) dəyərini amortizasiyalaşan dövrün, dividend normasının dəyişilməsinin qiymətli kağızlardan alınan gəlirə təsiri təyin edilir.

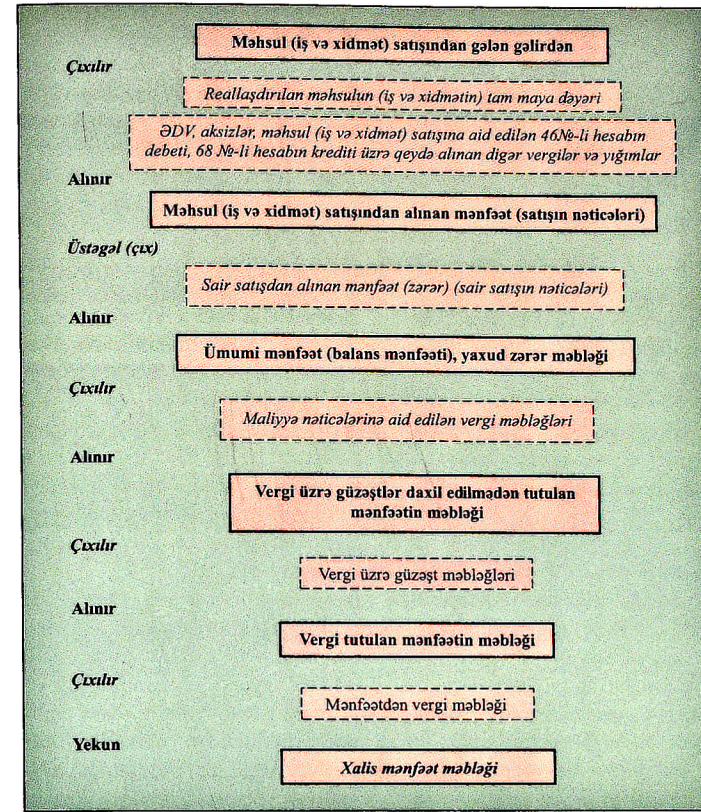
Qiymətli kağızlar və onlardan gəlirlər həm daxili, həm də xarici təhlil zamanı öyrənilir. Müəssisələrdə dövrüyyədə olan səhm və istiqrazların, əmanət sertifikatların və veksellərin, hətta müəssisənin özünün buraxdığı və satın alınan səhm və istiqrazların amortizasiyalaşan fərq məbləği, amortizasiya dövrü, illik dividend norması eyni olmadığına görə onlar üzrə gəlirlilik də eyni olmur. Bu hal öz növbəsində qiymətli kağızların ayrı-ayrı növləri üzrə xalis gəlir məbləğinin artmasına və ya azalmasına təsir göstərir. Odur ki, təhlil zamanı qiymətli kağızların strukturunda əmələ gələn dəyişikliyin bu kağızlardan alınan gəlirlərin, xalis gəlirin həcminə və strukturuna təsiri təyin edilir [5].

Mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi ilə fərqlənən müasir dövrdə satışdankənar nəticələrdə birgə müəssisələrin fəaliyyətindəki iştirak etmə payından alınan gəlirlər daim artmaqdadır. Bu səbəbdən də həmin gəlirlər "Satışdankənar əməliyyatlardan alınan gəlir və xərclər" maddəsindəki məlumatlarda ayrıca maddədə əks etdirilir. Təhlil zamanı hesabatda verilən bu maddə üzrə gəlirlər xərclər arasındakı fərq məbləğini müvafiq plan göstəricisi ilə tutuşdurmaqla, birgə müəssisələrdə payla iştirakın mənfəətə təsiri təyin edilir.

Təhlil zamanı digər müəssisə, idarə və təşkilatlardan alınan maliyyə yardımının (planlaşdırılmayan) satışdankənar nəticələrin artımına, son nəticədə mənfəətə təsiri də öyrənilir.

Vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq istehsal müəssisələrində vergitutma obyektinə normativ sənədlərdə təsbit olunmuş miqdarda azaldılan (artırılan) ümumi mənfəətdir. "Müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa görə – ümumi mənfəət məhsulun (iş və xidmətlərin), əsas fondların (o cümlədən, torpaq sahəsinin), digər əmlakın satışından müəssisənin əldə etdiyi mənfəətin (zərərin) və satışdan kənar əməliyyatlardan gələn gəlirlərin həmin əməliyyatlar üzrə xərc və itkilər, habelə ixrac rüsumları məbləğində azaldılan məbləğdir.

Vergiyə cəlb edilən mənfəətin məbləği "Müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisinin hesablan-

Xalis mənfəətin formalaşması sxemi

ması və büdcə ödənilməsi qaydaları haqqında" Əsasnamənin tələbləri üzrə hesablanır. Bunun üçün əvvəlcə ümumi mənfəət (balans mənfəəti) göstəricisini hesablamaq lazımdır.

Vergiyə cəlb olunan mənfəət həm cəmiyyətin tələbatının (mənfəət və əmlak vergisi, iqtisadi sanksiyalar üzrə büdcəyə ödəmələr və s. formasında) və həm də müəssisənin tələbatının ödənilməsində (ehtiyat fondu, yığım fondu, istehlak fondu və s. fondların yaradılması, xeyriyyə məqsədlərinə, kollektivin istirahətinə, fərdi istehlak və i.a. ayırmalar formasında) həlledici rol oynayan balans mənfəətinə görə formalaşır.

Vergiyə cəlb olunan mənfəətə görə hesablanan vergi məbləği ödənildikdən sonra mənfəətin qalan hissəsi müəssisənin sərəncamında qalan xalis mənfəəti təşkil edir. Bu səbəbdən də vergi tutulan mənfəətin və xalis mənfəətin formalaşmasında ayrı-ayrı göstəricilərin qarşılıqlı əlaqələrinin təhlili həm bu işdə maraqlı olan dövlət orqanları, həm də müəssisələrin özləri tərəfindən aparılır.

Adətən, balans mənfəətindən gəlirə görə vergi,

əmlak vergisi, büdcəyə çatması iqtisadi sanksiyalar, yerli vergi və rüsumlar, mənfəətdən vergi hesablanarkən qanunda nəzərdə tutulan güzəştlər (mənfəət hesabına xərc və məsrəflər) çıxıldıqdan sonra, yerdə qalan məbləğ vergi tutulan mənfəət məbləği hesab olunur. Vergi tutulan mənfəətin və xalis mənfəətin formalaşması qaydası şəkildə verilib.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhsul buraxılışının hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına əmtəəlik məhsul qalıqlarının plana nisbətən dəyişməsinin və reallaşdırılan məhsulun strukturunun maya dəyərini və satış qiymətlərinin plana nisbətən artması və azalmasının iştirakı üzrə gəlirlər, hesabat ilində aşkar edilən keçmiş illərin mənfəəti və zərərlər, alınan cərimə, peniya və dəbbələmə məbləğləri (ödənilən məbləğləri çıxmaqla), ümidsiz (vaxtı ilə balansdan silinmiş) debitor borcların daxil olması üzrə gəlirlər, başqa müəssisələrdən alınan maliyyə yardımı, birja, broker və digər fəaliyyətlərdən alınan gəlirlər, aksiyalar, istiqraz vərəqələri və digər qiymətli kağızlardan gəlirlər,

mənfəətdən vergi üzrə güzəşt hesablayan zaman hesaba alınan xərclər və məsrəflərin dəyişilməsi və digər vergi tutulan mənfəət məbləğinə təsir göstərir.

Müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini xarakterizə edən, yekun maliyyə nəticəsi göstəricisi olan xalis mənfəətdir. Şəkilə göstəriləyi kimi, balans mənfəətdən büdcəyə ödənilən vergi və digər ödənc məbləğləri çıxıldıqda yerdə qalan məbləğ müəssisənin xalis mənfəətini təşkil edir. O, müəssisənin əmlak vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, maliyyə sabitliyinin təmin olunması, ölkə daxili və xarici bazarlarda davamlı, geniş fəaliyyəti, bazar rəqabəti şəraitində işgüzar fəallığı və i.a. problemlərin həllində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisənin özünü yaşaması, iş yerlərinin saxlanılması və artırılması, dividendlərin ödənilməsi bilavasitə, xalis mənfəətin dinamikasından asılıdır.

Səhmdar kapitalının xalis rentabelliği (xalis mənfəətin səhmdar kapitalına nisbəti $\cdot 100$), xüsusi vəsaitin xalis rentabelliği (xalis mənfəətin xüsusi vəsaitə nisbəti $\cdot 100$) və digər bu qəbildən olan göstəricilərin səviyyə və dinamikası, xalis mənfəətin həcmindən bilavasitə asılıdır.

Müəssisənin fəaliyyətində həlledici rol oynayan istehsalın inkişafı, sosial inkişaf, istehlak, yığım və i.a. fondlar, birgə müəssisələrdə və səhmdar cəmiyyətlərdə isə ehtiyat fondu xalis mənfəət hesabına yaradılır. Müəssisənin qeyri-istehsal sahələrinin, təsərrüfatlarının, müəssisənin fəaliyyətini nizamlayan şirkətlərin, birliklərin və digər orqanların saxlanması üçün ayırmalar da xalis mənfəət hesabına həyata keçirilir.

Beləliklə aydın olur ki, müəssisələrin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətində xalis mənfəət göstəricisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də xalis mənfəətin formalaşmasını təhlil etməklə, onun daha da artırılmasını təmin edən ehtiyatların aşkara çıxarılması və daha tez səfərbər edilməsi üçün tədbirlər planının hazırlanması, mərkəziyyət formasından və tabeçiliyindən asılı olmayaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən hər bir müəssisə üçün zəruridir.

Nəticə

1. Müəssisədə nəzərdə tutulmuş istehsal-təsərrüfat planlarının yerinə yetirilməsi səviyyəsinin təmin edilməsi yekun olaraq maliyyə nəticələrinə, istehsalın maliyyə vəsaitlərilə təminatına müsbət təsir göstərir və əksinə, istehsal, satış planlarının yerinə yetirilməsində geriliklər məhsulun maya dəyərinin artmasına, satış həcmi və gəlirin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmaqla yanaşı maliyyə göstəricilərinə də mənfi təsir edir. Ona görə maliyyə göstəricilərinin öyrənilməsi, onların yaxşılaşdırılması üzrə ehtiyatların müəyyən edilməsi, maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsi müəssisələrin idarəetmə sisteminin vacib vəzifələrindəndir.

2. Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərinin təhlili üzrə nəzəri məsələlərin öyrənilməsi, neft-kimya müəssisəsinin məlumatlarının təhlilinə uyğun olaraq maliyyə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması yollarını müəyyən etməyə imkan vermişdir.

3. İlk növbədə müəssisədə planlaşdırma işlərinə diqqət artırılmalıdır. Müasir dövrdə istehsal həcmi həm azala, həm də arta bilər. Belə şəraitdə maliyyənin səmərəli təşkili və idarə edilməsi təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsi prosesində əsas vəzifələrdən olmalıdır, bağlanmış müqavilələrə, istehsalat proqramına uyğun olaraq dəqiq maliyyə planlaşdırılması aparılmalıdır. Çünki, maliyyə planlaşdırılması müəssisənin material və dəyər tərəflərinin balanslaşdırılmasının mühüm vasitəsidir.

4. Məlumdur ki, dövriyyə vəsaitlərinin səviyyəsilə müəssisənin mənfəəti arasında sıx asılılıq var. Dövriyyə vəsaitlərinin səviyyəsi zəruri normadan az olduqda müəssisənin işində fasilələr yaranır, nəticədə mənfəətin həcmi azalır. Dövriyyə vəsaitlərinin səviyyəsinin normadan yüksək olması vəsaitlərin müəyyən qisminin fəaliyyətsiz qalması, xərclərin artması və beləliklə də mənfəətin azalmasına gətirib çıxarır. Buna görə dövriyyə vəsaitləri elə optimal səviyyədə saxlanmalıdır ki, müəssisənin vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunsun və ən yüksək mənfəət əldə edilsin.

Ədəbiyyat siyahısı

1. *Hüseynov T.Ə.* Firmanın iqtisadiyyatı. – Bakı: SƏDA, 2019, 590 s.
2. *Əliyev R.B.* İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi. – Bakı: İqtisad Universiteti, 2002, 441 s.
3. *Müslümov S.Y., Kazımov R.N.* Maliyyə təhlili. – Bakı: Azərneşr, 2011, 311 s.
4. *Namazəliyev H.İ.* Sənaye müəssisələrində təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi təhlili. – Bakı: Maarif, 1995, 392 s.
5. *Пястолов С.М., Нуреев Р.М. и др.* Экономический анализ деятельности предприятий. – М.: Академический проект, 2002, 571 с.

References

1. *Huseynov T.A.* Firmanın iqtisadiyyatı. – Bakı: SEDA, 2019, 590 s.
2. *Aliyev R.B.* İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi. – Bakı: İqtisad Universiteti, 2002, 441 s.
3. *Muslimov S.Y., Kazimov R.N.* Maliyyə təhlili. – Bakı: Azermeshr, 2011, 311 s.
4. *Namazaliyev H.I.* Sənaye müəssisələrində təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi təhlili. – Bakı: Maarif, 1995, 392 s.
5. *Pyastolov S.M., Nureev R.M. i dr.* Ekonomicheskiy analiz deyatel'nosti predpriyatiy. – M.: Akademicheskiy proyekt, 2002, 571 s.